

اولویت بندی راهبردهای ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی

واحد ابراهیمی^۱

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری - دانشگاه مراغه

ebrahimi.vahed93@gmail.com

چکیده

حاشیه‌نشینی و مشکلات آن به‌ویژه بعد از پایان جنگ جهانی دوم بیش‌ازپیش برای مدیران شهری معضل‌ساز شد. نکته مهم درباره حاشیه‌نشینی این است که این پدیده درعین‌حال که نتیجه و حاصل معضلات اجتماعی و خصوصاً اقتصادی است، موجب بروز مسائل و مشکلات دیگری همچون بزهکاری می‌گردد. با گسترش شهرها و تبدیل آن‌ها به کلان‌شهرها لزوم کنترل وضعیت حاشیه‌نشینی و جلوگیری از گسترش آن بیش‌ازپیش احساس می‌شود. در این مقاله سعی شده است پس از بررسی مفهوم حاشیه‌نشینی، روند شکل‌گیری و تاریخچه به اثرات سوء آن اشاره‌شده و به بررسی راهکارهایی جهت کنترل معضلات بحران حاشیه‌نشینی در شهرها پرداخته شود. برای بررسی و اولویت‌بندی راهکارهای مهم و مؤثر در ساماندهی سکونتگاه‌هایی غیررسمی از روش تحلیل فرایند سلسله‌مراتبی بهره گرفته شد تا با استفاده از نظرات کارشناسان مهم‌ترین راهکار شناسایی شود. نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل اطلاعات نشان از این دارد که راهکارهای زیست‌محیطی مهم‌ترین راهکار ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی با ارزش امتیاز ۰,۵۷۲ هست.

کلمات کلیدی: اولویت‌بندی راهبرد، ساماندهی، سکونتگاه‌های غیررسمی.

۱- مقدمه

اجرای برنامه‌های نو استعماری در کشورهای در حال توسعه تحت عنوان برنامه‌های توسعه در راستای شکست ساختار اجتماعی و اقتصادی سنتی این‌گونه کشورها عمل کرده و به همراه خود پدیده‌های به نام سکونتگاه‌های غیررسمی را به ارمغان آورده است (ربانی، ۱۳۸۵: ۸۹). سکونتگاه‌های غیررسمی در جهان از پیشینه طولانی برخوردار است که از زمان شکل‌گیری تاکنون با عناوین متعددی چون: حاشیه‌نشینی، سکونتگاه خودرو و نابسامان، اجتماعات آلونکی، اسکان نابهنجار و... نامیده می‌شود. باین‌حال سکونتگاه غیررسمی در حقیقت یک اصطلاح منسوب به غرب است که سابقه آن به نوشته‌های متفکرینی چون رابرت پارک، اورت استون، جان ترنر و چارلز آبرامز برمی‌گردد (زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹).

آمارها نشان می‌دهد که بیش از نیمی از مردم جهان در شهرها زندگی می‌کنند و در حاشیه تمامی شهرهای بزرگ دنیا سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشینان وجود دارند و مدیران شهری این کلان‌شهرها با مشکلات آن‌ها روبه‌رو هستند. زندگی میلیون‌ها زاغه‌نشین به علت در دسترس نبودن نیازهای اولیه بشری تهدید می‌شود. حاشیه‌نشینی در واقع حاصل و برون‌داد مشکلات اجتماعی و ساختاری هست که عمدتاً بر اثر جریان سریع مهاجرت از شهرها به روستاها اتفاق می‌افتد. این پدیده اجتماعی، در کشورهای توسعه‌نیافته، پررنگ‌تر هست و در فرایند مدیریت شهری تأثیرات منفی بیشتری دارد. روش‌های مواجهه شدن با زاغه‌نشینان و حل مشکلات خود آن‌ها و حل مشکلاتی که نتیجه وجود زاغه‌نشینی است از مشکلات تمامی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

مدیران شهری در سراسر جهان است. در حقیقت در هیچ جای جهان کلان‌شهری وجود ندارد که در کنار آن سکونتگاه‌های غیررسمی و زاغه‌نشینی وجود نداشته باشد (زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹).

از آنجایی که حاشیه‌نشینی با مشکلاتی مثل: فقر، سوابق قومی و فرهنگی متفاوت مهاجران در حاشیه و عدم وجود حریم خصوصی در ارتباط است، موجب بروز ویژگی‌های منفی شخصیتی مانند: پوچی و بی‌ارزشی بی‌هویتی، حقارت، سرخوردگی و عدم توانایی در بروز احساساتی مثل خشم می‌گردد و این به نوبه خود می‌تواند یکی از عوامل اصلی بروز انواع بزهکاری‌هایی از جمله اعتیاد، برخوردهای فیزیکی و سرقت شود؛ بنابراین باتوجه به نقش پررنگ حاشیه‌نشینی در برنامه‌ریزی‌های امنیتی، زیباسازی و کاهش جرم و جنایات توجه به آن توسط مدیران شهری ضروری به نظر می‌رسد (پیران، ۱۳۸۱).

۲- مبانی نظری تحقیق

اسکان غیررسمی، حاشیه‌نشینی، زاغه‌نشینی، سکونتگاه‌های موقت، نامتعارف و... از جمله جلوه‌های فقر شهری به شمار می‌رود که به اشکال گوناگون چهره زشت خود را در بعد مسکن نمایان می‌سازند. شرایط بد و نامطلوب زندگی برای میلیون‌ها نفر از ساکنان شهرها که از حقوق اولیه انسانی خودشان محروم‌اند، نیازمند کوشش جدی اقشار مختلف جامعه، مسئولان دولتی و غیردولتی، برنامه‌ریزان و صاحب‌نظران مسائل شهری و منطقه‌ای است تا بتوان امکان توسعه پایدار را فراهم سازند. بدیهی است اولین و مهم‌ترین مرحله برای هر نوع برنامه‌ریزی و کنترل، شناخت مسأله از طریق روش‌های علمی و منطقی خواهد بود. از این منظر شناخت و تجزیه و تحلیل موضوعات، ارائه تعاریف، طبقه‌بندی‌ها در ارتباط با موضوع ضروری می‌باشد.

۲-۱- تعریف حاشیه‌نشینی

حاشیه‌نشینی بیشتر به موقعیت جغرافیایی اشاره دارد و البته در بعضی موارد از نظر اجتماعی نیز کاربرد دارد. مارشال کلینارد در تعریف حاشیه‌نشینی چنین می‌گوید: "حاشیه‌نشینی، خرده‌فرهنگی با مجموعه‌ای از ارزش‌ها و هنجارهاست که در محل‌هایی با بهداشت کم، انحرافات اجتماعی و ویژگی‌های دیگر از جمله انزوای اجتماعی همراه است".

مناطق پیرامون شهرهای بزرگ که به‌طور کلی محصول رشد ناهمگون شهری و انباشت تعارض‌آمیز و تنش‌زای سرمایه و بیکاری روستایی و انهدام ارتباطات خانوادگی - سنتی هست (رئیس دانا، ۱۳۸۰: ۲۰).

فضاهای زندگی غیررسمی و نامتعارف شهری که بازتاب فضایی بیمارگونه از اقتصاد و مدیریت ضعیف و برنامه‌ریزی فضایی - منطقه‌ای و معلول بی‌عدالتی‌های اجتماعی - اقتصادی در سطوح ملی - استانی و محلی است (حاتمی نژاد، ۱۳۸۳: ۱۴۹).

اگر بخواهیم تعریفی از حاشیه‌نشینی ارائه دهیم و افرادی را که در این مناطق ساکن هستند را نیز موردتوجه قرار دهیم باید گفت حاشیه‌نشینان افرادی‌اند که در محدوده اقتصادی شهر زندگی می‌کنند، ولی جذب نظام اقتصادی و اجتماعی آن نشده‌اند. همچنین حاشیه‌نشین به فردی اطلاق می‌شود که به دلیل مشکلات معیشتی در نظام شهری تاب مقاومت نیاورده و به حاشیه کلان‌شهرها پناه آورده است تا از هزینه‌های زندگی در کالبد شهر در امان باشد. اما تعاریف دیگری نیز می‌توان ارائه نمود و آن این که حاشیه‌نشینان افرادی را شامل می‌شوند که به دلیل بضاعت کم مالی باتوجه به توان اقتصادی نتوانسته‌اند خود را با ساکنین متن حاشیه تطبیق دهند، این عدم سازگاری اجتماعی سبب نفی آن‌ها به مناطقی است که بتوانند زمینه جذب آن‌ها را فراهم نمایند (پیران، ۱۳۸۷: ۱۶).

تجمع اقشار کم‌درآمد و مشاغل غیررسمی در سکونتگاه‌های غیررسمی شیوه‌ای از شهرنشینی ناپایدار را به وجود آورده و زمینه‌ساز بسیاری از آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی شده است. در فرایند آسیب‌شناسی شهری یکی از مراحل بسیار مهم شناخت دقیق و همه‌جانبه از آسیب است. چالش‌های حاشیه‌نشینی را می‌توان به پنج دسته کلی تقسیم کرد: چالش‌های اقتصادی، چالش‌های اجتماعی، چالش‌های آموزشی، چالش‌های بهداشتی، چالش‌های مربوط به امور رفاهی هست محله‌های حاشیه‌نشین فضاهای زندگی غیررسمی و نامتعارف شهر هستند که همه آن‌ها بازتاب فضایی با اقتصاد بیمارگونه و مدیریت ناتوان

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

در برنامه‌ریزی فضایی و در واقع معلول بی‌عدالتی‌های اقتصادی و اجتماعی در تاریخ ملی، منطقه‌ای و محلی هستند (حاتمی نژاد، ۱۳۸۳: ۱۵۴).

آمارها و بررسی‌ها نشان می‌دهد که مطالعات در خصوص حاشیه‌نشینی در ایران از سال ۱۳۴۳ به شکل رسمی شروع شده است. در این سال، وزارت آبادانی و مسکن (مدیریت امور اجتماعی) بررسی‌های محدودی درباره وضع حاشیه‌نشینان شهرهای تهران، آبادان، همدان، مشهد، کرمانشاه، اهواز و بندرعباس آغاز نمود. این مطالعات حاصل مأموریت‌های اداری کارشناسان بود که به‌رغم محدودیت‌های اجرایی، نبود امکانات و تسهیلات لازم برای بررسی و حساسیت‌های سیاسی، فقط توانستند تصاویری هرچند توصیفی از وضع زندگی آلونک‌نشینان، زاغه‌نشینان و حلبی‌آبادها ارائه دهند. مطالعات موردی مذکور فقط بیان توصیفی از مشکل حاشیه‌نشینی بود که برای اولین بار در محافل کارشناسان، برنامه‌ریزان و مدیران اجرایی مطرح می‌شد (علاءالدینی و همکاران، ۱۳۹۰).

۲-۲- اسکان غیررسمی

اسکان غیررسمی در جهان فراگیر بوده و خاص کشور یا کشورهای مشخصی نیست. نه تنها در کشورهای روبه پیشرفت یا کمتر پیشرفته و صنعتی نیز می‌توان نمونه‌های زیادی را پیدا کرد، البته این امکان نیز وجود دارد که این امر در بین کشورهای ذکر شده از لحاظ محتوایی متفاوت باشد (شکویی، ۱۳۷۳: ۴۵۲) و (حکیمی، ۱۳۸۶: ۵۷). بر اساس آمارهای موجود در کشورهای روبه‌رشد، پیشرفت، حدود ۵۰ درصد جمعیت شهری مناطق حاشیه و حلبی‌آبادی‌ها در آلونک‌ها زندگی می‌کنند که در بعضی از شهرها این نسبت تا ۸۰ درصد نیز افزایش می‌یابد. همچنین بین ۲۰ تا ۶۰ درصد ساکنان مناطق شهری در کشورهای پیشرفته و صنعتی در مناطق زندگی می‌کنند که اسکان آن‌ها به‌صورت غیررسمی است (اطهاری، ۱۳۷۴: ۵۳).

اسکان غیررسمی را هرچند معادل حاشیه‌نشینی نیز آورده‌اند (از جمله، ر.ک: اطهاری، حاشیه‌نشینی در ایران). اما در اذهان عموم یعنی اسکان در یک مکان و تصرف و استقرار غیرقانونی بر زمین غیر بوده است. همان گونه که در تعریف حاشیه‌نشینی نیز آمده است، اصطلاح حاشیه‌نشینی به دلیل تعمیم‌های عجولانه و نادرست زمانی - مکانی مفتون گشته و در تبیین صحیح ماهیت زندگی حاشیه‌نشینی ثقیل افتاده است. از این رو اصطلاح اسکان غیررسمی را با تعبیر ذیل مناسب‌تر از حاشیه‌نشینی دانسته و در این مطالعه به کار برده‌ایم. اسکان غیررسمی به شیوه و فضای خاصی از زندگی شهری اطلاق می‌شود که در تمامی یا غالب جهات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی، حقوقی، سابقه استقرار، نحوه شکل‌گیری و سیر تحولات تاریخی با کل شهر و بخش‌های مجاور، تفاوت اساسی و فاصله زیادی دارد (علاءالدینی و همکاران، ۱۳۹۰).

تعاریف گوناگونی در مورد اسکان غیررسمی ارائه شده که در اغلب موارد منظور استعمال کلمه Slum بوده است. Slum به مفهوم محله یا کوچه‌های کثیف یک شهر یا مسکن انحطاط یافته و غیرمنطقی در نظر گرفته می‌شود. (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۶۱: ۵). اسکان غیررسمی به مفهوم کالبدی آن تنها خانه‌های خلق‌الساعه برپا شده بر زمین متعلق به دیگران واقع در حاشیه شهرها را شامل می‌شود و مفاهیمی مانند مسکن نابهنجار، سرپناه‌های یکشبه برپاشده، خانه‌های خلق‌الساعه همه مترادف یکدیگر به کار رفته‌اند (حاتمی نژاد، ۱۳۸۳: ۱۳). مارشال کلینارد اظهار می‌دارد: اسکان غیر رسمی مسأله و عارضه شهری است و منشأ عمده بزهکاری و جرم می‌باشد و دارای اشکال مختلف می‌باشد (عبداللهی، ۱۳۸۸: ۱۰). به‌عبارت‌دیگر گروه‌ها و طبقاتی که مسلط بر منابع کمیاب اجتماعی شهری هستند به موقعیت «زیست در متن» دست می‌یابند در حیات جنبی نقش ویژه‌ای ایفا می‌نمایند. این به نوبه خود مستلزم به حاشیه رانده شدگی گروه‌ها و طبقاتی است که در وضعیت «زیست در حاشیه» به سر می‌برند و در گستره فعالیت‌های شهری نقش نیمه‌فعال و غیرفعال دارند (قربانی و همکاران ۱۳۸۳: ۱۲۶). شاید بتوان گفت شروع پدیده اسکان غیررسمی در ایران با لغو قانون گرفتن جواز مهاجرت از شهری به شهر دیگر در برنامه اول عمرانی کشور قبل از انقلاب یعنی بین سال ۱۳۲۷ تا ۱۳۳۴ باشد. شواهد نشان می‌دهد که بازتاب اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی این عمل، مهاجرت‌های روستائیان از روستاها به شهرها، به‌صورت رشد گروه‌ها و جوامع حاشیه‌نشین ظاهر گردید. محدودیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مهاجرین در بدو ورود موجب استقرار غیررسمی آن‌ها در حواشی شهرها شد. در نتیجه

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

حاشیه‌نشینی در شهرهای مختلف به صورت‌های گوناگون از جمله آلونک‌نشینی، زاغه‌نشینی، کپرنشینی و زندگی در حلیه‌آبادها بروز یافت (محمودی پاتی و پور عمران، ۱۳۸۷: ۸۲).

۲-۳- مشخصات عمومی نواحی اسکان غیررسمی

۱- سیمای نامطلوب: عمده‌ترین نماد جهانی اسکان غیررسمی سیمای نامطلوب آن است که احساس وجدان و دیدگان آدمی را آزرده می‌سازد، ساختمان‌ها مخروبه و فرسوده شده‌اند، گذرگاه‌ها و معابر پر پیچ خم و کم‌عرض بوده و معمولاً راه برای دسترسی خودروهای امداد اعم از آتش‌نشانی، اورژانس و پلیس در مواقع بروز حوادث و خطرات وجود ندارد (مسعودی فر، ۱۳۸۵: ۳).

۲- پایین بودن امکانات بهداشتی، رفاهی، خدماتی، آموزشی: در این‌گونه محلات معمولاً تعداد مدارس و آموزشگاه‌ها پایین‌تر از حد استاندارد است و همچنین مراکز رفاهی - خدماتی مثل پارک‌ها، فضای سبز، سینماها، آتش‌نشانی و فرهنگ‌سرا و ... وجود ندارد.

۳- گسترده‌گی بعد خانوار و درآمد کم: مناطق حاشیه‌نشین معمولاً دارای نرخ رشد جمعیتی بیشتری نسبت به دیگر نقاط شهری دارا است و این نیز برآمده از ساختار جوان جمعیت این محلات بوده و باعث پایین آمدن درآمد کم سرانه و به تبع آن فقر و سوءتغذیه در بین ساکنان این مناطق می‌شود.

۴- ساختار جمعیتی جوان و نرخ بالای بیکاری رادارند: بیشتر ساکنین مناطق و محلات اسکان غیررسمی را جوانان تشکیل می‌دهند که دارای تخصص‌های علمی و فنی کافی نیستند، باعث شده تا به امید دستیابی به امکانات و درآمد بیشتر راهی شهرها شوند ولی به دلیل کمی درآمد در این محلات ساکن می‌شوند (شیدایی، ۱۳۸۸: ۱۰).

۵- وجود خرده‌فرهنگ‌های خاص مناطق کوچک (مسعودی فر، ۱۳۸۵: ۳).

همچنین طبق گزارش مرکز اسکان بشر سازمان ملل زاغه‌های شهری به صورت فضاهای مسکونی تعریف می‌شوند که پنج عنصر کلیدی را ندارند:

- ۱) دسترسی به آب سالم
- ۲) سیستم دفع فاضلاب
- ۳) امنیت و حق تصرف
- ۴) کیفیت و دوام ساختمانی
- ۵) فضای زندگی کافی (UN-Habitat, ۲۰۰۵).

۳- پیشینه تحقیق

۳-۱- پیشینه کلی و چگونگی ساخت‌یابی اسکان غیررسمی در جهان و ایران

صاحب‌نظران ساخت‌یابی اسکان غیررسمی گروه‌های کم‌درآمد شهری را به دو مرحله اصلی تقسیم کرده‌اند، به صورتی که مرحله نخست دارای منشأ روستایی و مرحله دوم دارای منشأ شهری است:

مرحله نخست: را می‌توان به روند مهاجرت‌ها از نقاط روستایی و شهرهای کوچک به نقاط شهری بزرگ در مقیاس ملی و منطقه‌ای نسبت داد و آن را در حکم مرحله‌ای گذرا از روند تأمین مسکن گروه‌های کم‌درآمد شهری به شمار آورد، زیرا هنگامی مهاجرت تحقق می‌یابد که بخت‌های اجتماعی افراد برای تأمین درآمد و اشتغال، تحت‌تأثیر وضعیت اقتصادی یا اقلیمی - جغرافیایی در مبدأ به شدت رو به کاهش می‌گذارد، و به این ترتیب مهاجرت تنها به معنای پویایی یا جابه‌جایی مکانی نیست بلکه شکلی راهبردی برای بقا پیدا می‌کند (علاالدینی و همکاران، ۱۳۹۰).

مرحله دوم: زمانی آغاز می‌شود که با افزایش بهای مسکن و خدمات شهری و ناکارآمدی سیاست‌های به اجرا گذارده شده، به تدریج برشمار گروه‌هایی که نمی‌توانند از عهده تأمین این‌گونه هزینه‌ها برآیند، افزوده می‌شود و رانش گروه‌های کم‌درآمد شهری به سوی نواحی پیرامون شهری آغاز می‌گردد می‌توان از این پدیده به‌عنوان سرریز اقتصادی - اجتماعی شهرهای بزرگ یا

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

به حاشیه رانده شدن شهروندان سابق یادکرد. به این ترتیب، برخلاف تصور موجود، ساکنان این گونه سکونتگاه‌ها فقط مهاجران روستایی نیستند، بلکه باگذشت زمان شمار چشم‌گیری از آن‌ها را افراد شاغل در بخش رسمی اقتصاد شهرهای بزرگ تشکیل می‌دهند (جواهری پور و داورپناه، ۱۳۸۱: ۸۶). هرچند تشکیل اولین سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران به دوره شهرنشینی بطئی بازمی‌گردد اما باین حال اگر ماهیت اصلی شکل‌گیری این نوع اجتماعات را مهاجرت‌های روستا - شهری بدانیم، لذا نقطه عطف تحولات شهری در ارتباط با تشکیل این گونه اجتماعات در شکل گسترده آن به دوره شهرنشینی سریع یا شتابان برمی‌گردد که رشد چشمگیر این نوع اجتماعاتی به اواسط دهه ۴۰ شمسی مربوط می‌شود که از این زمان به بعد بود که این پدیده به‌عنوان یک مسئله مهم و اساسی شهری، به‌ویژه در شهرهای بزرگ ایران در مراجع مختلف مطرح گردید. بعد از دهه ۴۰ این معضل در دهه‌های ۵۰ و ۶۰ نیز گسترش فراوانی به خود گرفت، به طوری که در اکثر شهرهای کوچک و میانی کشور نیز به‌وضوح این پدیده قابل مشاهده بود (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲).

۳-۲- پیدایش سکونتگاه‌ها در ایران

این سکونتگاه‌ها در ایران پس از جنگ جهانی دوم شروع به ظهور یافت (زیاری و همکاران ۱۳۳۲) و تاکنون همچنان به رشد خود ادامه داده است. اسکان غیررسمی از جمله مسائل شهری است که مانند دیگر مشکلات شهری از دید پژوهشگران پنهان نمانده است و به روش‌های مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است. در ایران سرآغاز این مطالعات باتوجه به شروع شهرنشینی شتابان به دهه‌های ۴۰ و ۵۰ شمسی برمی‌گردد و مطالعات نظری درباره ماهیت علل و عوامل گسترش و نیز پیامدها و راهکارها مورد توجه بوده است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به پروژه‌های مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران در ارتباط با کپرنشینان بوشهر و بررسی حاشیه‌نشینان شهری بخش جامعه‌شناسی (۱۳۵۱)، قلعه گلابی و دیگران (۱۳۵۱)، نیرومند و دیگران (۱۳۵۱)، سازمان برنامه‌بودجه آذربایجان غربی (۱۳۵۳)، زاهد زاهدانی (۱۳۵۴)، خوانساری (۱۳۵۵)، شکویی (۱۳۵۵) و از همه مهم‌تر گروه بتل و ستکوپ اشاره نمود. بعد از انقلاب نیز مطالعات این بخش ادامه داشت که از آن جمله می‌توان به حسین‌زاده دلیر (۱۳۶۱)، علیزاده و کازرونی (۱۳۶۳)، شکویی (۱۳۶۵)، پیران (۱۳۶۶)، زاهد زاهدانی (۱۳۶۹)، احمدیان (۱۳۷۱)، حاتمی نژاد و زمردیان (۱۳۷۲)، و صابری فر (۱۳۸۸) اشاره نمود. تحقیقات مستقیم‌تر در این ارتباط عمدتاً به برنامه اسکان سازمان ملل متحد (۲۰۰۶)، حاتمی نژاد و همکاران (۱۳۸۵) مربوط است که اغلب مسکن را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نمادها در شناخت اسکان غیررسمی، قلمداد نموده‌اند

جدول شماره (۱): گزیده‌ای از پیشینه تحقیقات

صاحب نظر	موضوع پژوهش	زمینه پژوهش و دیدگاه
کمانرودی (۱۳۸۵)	اسکان غیررسمی در تهران ساماندهی منطقه ۱۰ شهرداری	شناسایی مشکلات محدودیت‌ها و قابلیت‌های موجود، شناسایی گزینه‌های مناسب ساماندهی و سپس ارزیابی بر مبنای معیار موردنظر هدف از تحقیق دستیابی به فضای شهری در خورد و راه‌حل مناسب جهت اصلاح و رسمیت بخشیدی به وجوه کالبدی و حقوقی اجتماعات اسکان غیررسمی
هادی‌زاده بزاز (۱۳۸۱)	اسکان غیررسمی و بهسازی محله‌های فقیرنشین شهری	ویژگی اساسی سکونتگاه‌های غیررسمی یعنی ویژگی‌های کالبدی، اجتماعی و قانونی در مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده که موفق‌ترین روش برای بهبود شرایط زندگی در زاغه‌ها و محلات فقر نشین، بهسازی محلات و ایجاد زیرساخت‌های مناسب زیست‌محیطی مناسب شبکه‌بندی آب و سیستم تخلیه فاضلاب و نظایر این‌هاست
شاه‌حسینی (۱۳۸۴)	پژوهش سکونتگاه خودرو و امنیت اجتماعی در شهر پاکدشت	سطح معیشت مردم و کاهش کنترل دولت بر رفتار ساکنان را در عامل عمده در شکل‌گیری سکونتگاه خودروی پاکدشت برشمرده است
ایران‌دوست و صرافی (۱۳۸۶)	تحقق یاس و امید در سکونتگاه‌های غیررسمی نمونه موردی شهر کرمانشاه	تفاوت‌های بنیادی میان سکونتگاه‌های غیررسمی در حال ترقی و در حال زوال مشاهده می‌شود که ناشی از روند تکوین و تکامل آن‌ها در شرایط اجتماعی - اقتصادی - کالبدی محیطی و نیز رویکرد مدیریت حاکم بر آن‌هاست

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

سرور و جعفری (۱۳۸۸)	ابعاد اسکان غیررسمی در تهران	اجرای ساختن سند ساماندهی مهاجرت از تهران، سند توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، مدیریت یکپارچه و واحد مجموعه شهری رویکرد به عدالت در فضا و سیاست‌باز توزیع ثروت به موازات رشد اقتصادی را از جمله راهبردهای مؤثر در برون‌رفت از وضعیت و حل این مسئله دانسته‌اند
---------------------	------------------------------	--

مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

به عبارت دیگر در ایران حاشیه‌نشینی پس از استقرار سرمایه‌داری وابسته به وجود آمد و رشد آن از ۱۳۲۰ شدت یافت و در دهه چهل به حدی رسید که حکومت را بر آن داشت تا برای رفع آن چاره‌اندیشی کند سابقه پیدایش آلونک‌نشینی به سال ۱۳۱۱ برمی‌گردد ولی پس از کودتای ۲۸ مرداد به‌ویژه از ۱۳۵۵ به بعد این اجتماعات با سرعت رشد یافتند. محمودی پاتی مهم‌ترین و عمده‌ترین علل پیدایش و گسترش اسکان غیررسمی در ایران را این‌گونه برمی‌شمرد که در جدول زیر به آن اشاره شده است.

جدول شماره (۲): عمده‌ترین علل پیدایش و گسترش اسکان غیررسمی در ایران

ضعف ساختاری شهرنشینی در برخورد با نظام برون‌زا مدرنیزاسیون و در نتیجه بروز عدم تعادل در نظام شهری و روستایی در سیر تکوینی شهرنشینی	مهم‌ترین علل پیدایش و گسترش اسکان غیررسمی در ایران
دومین علت در سطح کلان هم ساختاری است که سازوکار تبعیض‌آمیز و فقرزا بر پایه توزیع عادلانه منابع قدرت ثروت و درآمد در جریان می‌باشد.	
عدم پیش‌بینی فضای مسکونی کافی و مناسب اقشار کم‌درآمد در طرح‌های جامع شهری و اعمال استانداردهای خارج از استطاعت ایشان	
دسترسی ناچیز به نظام‌های رسمی اعتباری و وام مسکن برای کم‌درآمدها به‌ویژه برای شاغلین در بخش رسمی	
وجود باندهای قدرت نامشروع و سوداگران زمین‌بازی به موازات اهمال و ناتوانی در نظارت و کنترل ساخت‌وسازها به‌ویژه بینابینی شهرها	
فقدان نهادسازی برای تجهیز و تجمیع منابع اقشار کم‌درآمد و عدم حمایت و هدایت دولت در مورد خانه‌سازی خودیار	
ضعف مدیریت شهری (به‌ویژه در هدایت نظارت و کنترل)	

مأخذ: (محمودی پاتی و پور عمران، ۱۳۸۷)

۳-۳- راهبردهای مواجهه با سکونتگاه‌های غیررسمی

تاکنون رویکردهای متفاوت و مختلفی در مواجهه با این پدیده شهری در دستور کار دولت‌ها قرار گرفته که در حال حاضر راهبرد توانمندسازی به‌عنوان راهبردی علمی و تجربه‌شده در دستور کار قرار گرفته است. راهبرد توانمندسازی بر بسیج تمامی امکانات بالقوه و منابع تمامی عوامل برای ایجاد مسکن و بهبود شرایط زندگی جوامع فقیر تأکید دارد و به مردم این فرصت را می‌دهد که شرایط خانه و محل زندگی خود را باتوجه به اولویت‌ها و نیازهایشان بهبود بخشند. ارتقاء بخشی همراه با نهادسازی مردمی و محلی و توانمندسازی اجتماعات محلی رهیافتی نوین برای حل مسئله فقر شهری است که دیگر مهندسی عمران و تنها تزریق منابع مالی را راهگشا، نمی‌داند بلکه مهندسی اجتماعی با حمایت و تسهیل بخش عمومی و سازمان‌های غیردولتی و محلی و مشارکت فعال موردنظر است. (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲)

جدول شماره (۳): خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی

رویکرد	دوره رواج و تسلط	نکات اصلی
نادیده‌گرفتن	تا دهه ۱۹۶۰	<ul style="list-style-type: none"> با توسعه اقتصادی در کل جامعه مشکل حل خواهد شد. مشکل ساختاری است و با برنامه‌ریزی محلی حل نخواهد شد.
حذف و تخلف اجباری	۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ برخی کشورها تاکنون	<ul style="list-style-type: none"> سکونتگاه‌های غیررسمی غده چرکین بر بدن شهر هستند و باید برچیده شوند
خودیاری	۱۹۷۰ و ۱۹۸۰	<ul style="list-style-type: none"> بهره‌گیری از نیروی کار مهارت و توان مدیریت ساکنان در حل مشکل

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

<ul style="list-style-type: none"> ➤ دولت و منابع دولتی کلید حل مشکل است ➤ نیاز به یارانه‌های هدفدار مسکن 	۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰	مسکن عمومی (اجتماعی)
<ul style="list-style-type: none"> ➤ تأمین زمین و زیرساخت‌های اولیه راه‌حل است 	۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰	مکان - خدمات
<ul style="list-style-type: none"> ➤ تأمین حق سکونت و زیرساخت‌ها، به بهره‌گیری از وضع موجود 	۱۹۸۰ تاکنون	ارتقاء بخشی (بهسازی)
<ul style="list-style-type: none"> ➤ ایجاد چارچوب سیاسی، اداری و محیطی ➤ استفاده از ظرفیت‌های درونی اجتماعات محل ➤ توسعه اقتصادی و اجتماعی 	۱۹۹۰ تاکنون	توانمندسازی
<ul style="list-style-type: none"> ➤ با ترکیبی از توانمندسازی و تأکید بر حکمروایی شایسته (به‌ویژه حق نگاهداشت مسکن) محور، اجتماعی محلی دانسته شد 	۲۰۰۰ تاکنون	اجتماعی - محوری (تام)

مأخذ: (UN - Habitat, ۲۰۰۵: ۱۹)

۴- مروری بر تجارب توانمندسازی در جهان

مفاهیم جدیدی چون توانمندسازی مردم از جمله مباحثی است که وارد ادبیات برنامه‌ریزی توسعه شده است و در فرایندهای توسعه، مردم به‌عنوان محور و حتی برنامه‌ریز و مجری توسعه مطرح هستند. توانمندسازی در واقع مشارکت دادن ساکنین محله در توسعه است. توانمندسازی در ادبیات توسعه، انتقال ابتکارات به جامعه با رویکرد عدم تمرکز و تفویض قدرت است. در توانمندسازی، بحث توسعه مشارکتی در ابعاد مختلف آن مطرح است و این مشارکت ممکن نیست مگر آنکه بخشی از اختیارات و قدرت در میان مردم یک جامعه توزیع شود. اجرای طرح توانمندسازی باید به کاهش فقر، افزایش رفاه و کیفیت بالای زندگی، و مشارکت در تصمیم‌گیری منجر شود. از اواخر دهه هفتاد میلادی توجه برنامه‌ریزان در مجامع بین‌المللی به سمت یافتن شیوه‌هایی معطوف گشته که بتوانند با استفاده از آن‌ها ضمن توانمندسازی مردم، زمینه‌های واگذاری امور به مردم را در برنامه‌های توسعه فراهم نمایند. به عبارت دیگر توانمندسازی مردم باهدف فراگیری مهارت‌های لازم، کسب دانش و تجربه مناسب جهت پذیرش مسئولیت‌های بزرگ‌تر برای امور توسعه محله خود است.

۴-۱- برنامه بهسازی سکونتگاه‌های غیررسمی در کامپونگ جاکارتای اندونزی

- ❖ کامپونگ: در اندونزی به شهرک‌های مسکونی گفته می‌شود که از نظر کالبدی و اجتماعی فاقد امکانات و خدمات بوده و بدون هیچ طرح و برنامه‌ای شکل گرفته باشند. (سکونتگاه غیررسمی)
 - ❖ مساحت منطقه: ۷۲۶۶ هکتار (۶٪ منطقه شهری جاکارتا)
 - ❖ جمعیت تحت پوشش: ۳ میلیون نفر (۷۵٪ جمعیت شهر در سال ۱۳۵۴)
 - ❖ تراکم در کامپونگ‌ها: ۵۶۶ نفر در هکتار سال ۱۳۷۵
 - ❖ آغاز برنامه: سال ۱۳۵۴
 - ❖ شیوه مداخله: بهسازی و ارتقای شهرگرایی - فقرزدایی
- *** اجرای طرح همگی توسط پیمانکاران محلی صورت می‌گیرد.

بخش‌های برنامه بهسازی کامپونگ شامل موارد زیر است:

۱. جاده‌های دسترسی، پل‌ها و پیاده‌روها
۲. امکانات آبرسانی و بهداشتی، شیر آب‌های همگانی، کانال‌های آبرو و سیستم فاضلاب
۳. ساختمان‌های اجتماعی، مدارس و مراکز بهداشتی

برنامه در سه‌فاز انجام گرفته است:

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ا. فاز نخست (۱۹۶۹-۱۹۷۴)

ب. فاز دوم (۱۹۷۴-۱۹۷۶)

ج. فاز سوم (۱۹۷۶-۱۹۷۹)

فاز یک و دو به توسعه کالبدی می پردازد و فاز سه افزون بر توسعه کالبدی، توسعه اجتماعی و اقتصادی را نیز در بردارد. توسعه کالبدی از طریق راه سازی و پیاده روسازی و بهسازی خانه ها و توسعه اقتصادی از طریق یک طرح اعتباری در مقیاس کوچک و همچنین ایجاد مغازه های کوچک چندمنظوره.

جدول شماره (۴): برنامه بهسازی سکونتگاه های غیررسمی در کامپونگ جا کارتای اندونزی

اجزا مطالعات	طرح پنج ساله نخست	طرح پنج ساله دوم
منطقه در دست اجرا	۲۳۸۵ هکتار	۵۸۰۶ هکتار
جمعیت تحت پوشش	۱۱۷۷۹۱۲ نفر	۱۹۱۸۴۱۱ نفر
تراکم جمعیتی	۴۹۴ نفر در هکتار	۳۳۰ نفر در هکتار
جاده سازی و پیاده رو	۳۹۹ کیلومتر	۱۶۳۸ کیلومتر
لوله کشی آب	۱۰۱ کیلومتر	۱۴۰ کیلومتر
مراکز بهداشتی	۱۶ عدد	۶۰ عدد
شمار کامپونگ های بهسازی شده	۸۹ عدد	۲۴۲ عدد

مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

شکل شماره (۱): برنامه بهسازی سکونتگاه های غیررسمی در کامپونگ جا کارتای اندونزی

شکل شماره (۲): برنامه بهسازی سکونتگاه‌های غیررسمی در کامپونگ جاکارتای اندونزی

۴-۲- برنامه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کوریتیبیا برزیل

اخیراً از ۲۰۰۸ و مشخصاً از ۲۰۱۰ در ادبیات دنیا خیلی آمده است، تحت عنوان: Eco2 Cities: Ecological Cities as Economic Cities یعنی شهرهایی که هم اقتصادی باشند و هم اکولوژیک. این شهرها اکنون در دستور کار قرار گرفته است. نمونه کوریتیبیا، شهری که با اسکان غیررسمی روبه‌رو بود و آن‌ها توانسته بودند از طریق سیاست‌های مدیریتی یکپارچه آن را از بین ببرند. نکته‌ای که در اسناد هست و حتی در هم‌اندیشی امروز ما هم با عنوان دیدگاه شهرنگر اشاره شد، به‌خوبی در این شهرهای اقتصادی اکولوژیکی مطرح است و سازوکارهایی برای رفاقت این پیشنهاد شده است، تا ما هم بتوانیم شهرهایی اقتصادی و همچنین شهرهایی اکولوژیک داشته باشیم. در این شهرها هزینه‌ها مانع رسیدن به برنامه‌ریزی شهری، توسعه و مدیریت مبتنی بر توجهات اقتصادی و زیست‌محیطی نیستند. شهر کوریتیبیا از طریق برنامه‌ریزی شهری یکپارچه به شهر پایدار زیست‌محیطی تبدیل شده است. برای این منظور نکات زیر مورد توجه واقع شده است:

- رشد شهری خطی در امتداد محورهای استراتژیک
 - استفاده از حمل‌ونقل عمومی (سیستم اتوبوس‌رانی)
 - ایجاد فضای سبز شهری
 - تبدیل مرکز شهر به منطقه‌های پیاده، سرزنده و جذاب
 - مشارکت شهروندان به‌ویژه فقرا در فعالیت‌های زیست‌محیطی شهری به کمک برنامه‌های آموزشی
- در کوریتیبیا عناصر اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی توسعه پایدار از طریق برنامه یکپارچه کاربری زمین، حمل‌ونقل عمومی، و شبکه ارتباطی تسهیل شده است. قسمت عمده موفقیت احتمالاً مربوط به عملکرد مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری کوریتیبیا (IPPUC)، به‌عنوان یک نهاد دولتی مستقل است. این مؤسسه نه تنها کار پژوهش و برنامه‌ریزی، بلکه اجرا و نظارت بر طرح‌های شهری را انجام می‌دهد. IPPUC جنبه‌های مختلف توسعه شهری و تضمین تداوم و ثبات فرایند برنامه‌ریزی در نهادهای شهری را هماهنگ می‌کند.

منطقه متروپولیتن کوریتیبیا متشکل از ۲۶ شهرداری از جمله کوریتیبیا است. مساحت آن ۱۵۶۲۲ کیلومترمربع است و در سال ۲۰۰۸ جمعیت آن حدود ۳,۲۶۰,۰۰۰ نفر بود و نرخ رشد جمعیت آن به ۲,۰۱ درصد رسید. شهر کوریتیبیا مرکز ایالت پارانا در جنوب برزیل است که ۴۳۲ کیلومترمربع وسعت دارد و جمعیت آن در سال ۲۰۰۸ حدود ۱,۸۳۰,۰۰۰ نفر و نرخ رشد سالانه آن

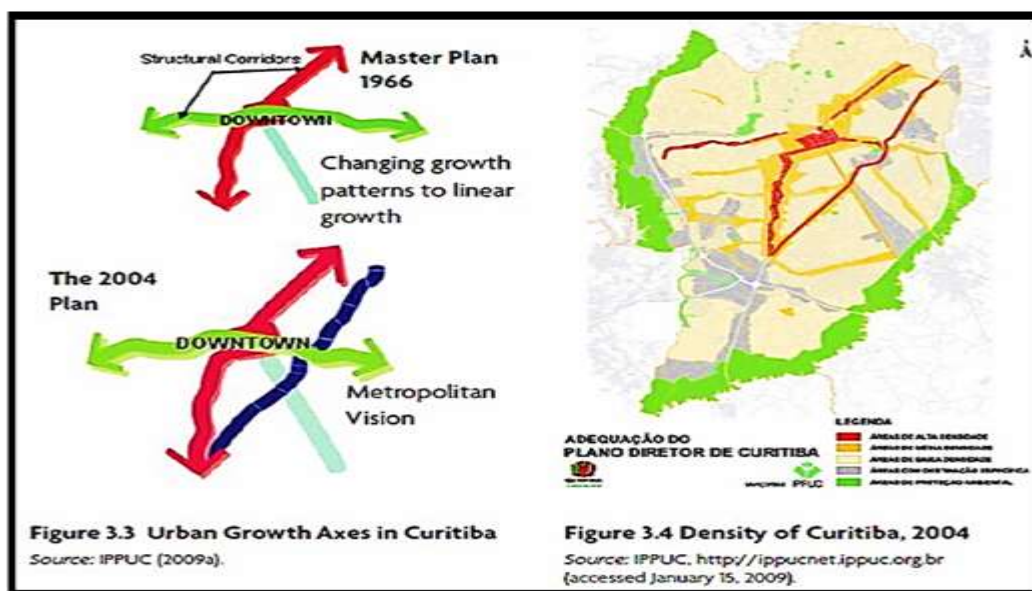

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۱,۸۶ درصد بود. این شهر با رودخانه دوايگواکو در شرق و پارک بازونا در غرب محدود شده و مرکز بزرگ‌ترین کریدور اقتصادی برزیل است. هفت روش مهم و نوآورانه در برنامه‌ریزی شهری کوریتیبیا عبارت‌اند از:

- ادغام برنامه‌ریزی کاربری زمین با برنامه‌ریزی حمل‌ونقل
- استفاده از سیستم حمل‌ونقل عمومی یکپارچه
- افزایش فضای سبز و کنترل سیلاب
- مدیریت مواد زائد با مشارکت مردم
- ایجاد شهر صنعتی کوریتیبیا
- توجه به ملاحظات اجتماعی
- حفاظت از میراث تاریخی و فرهنگی

شکل شماره (۳): برنامه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کوریتیبیا برزیل

۵- سیاست‌ها و راهکارهای مفروض ساماندهی

چنانچه قبلاً گفتیم نادیده‌انگاری و تخریب و پراکنش اجباری مذموم‌ترین سیاست‌های برخورد با پدیده حاشیه‌نشینی حداقل از نگاه برنامه‌ریزی و آکادمیک هست چراکه اسکان حاشیه‌نشینان خود پدیده عدم برنامه‌ریزی و مدیریت سیاسی و توسعه کارآمد است نه پدیده اقشار کم‌درآمد جامعه لذا پیشگیری سیاست نادیده‌انگاری یا برخورد قهری مبین عدم قابلیت و کارایی مدیران و برنامه‌ریزان در اتخاذ تدابیر مناسب در این خصوص هست.

۵-۱- راهکارهای ساماندهی

در این راستا چهار راه‌حل ذیل پیشنهاد می‌گردد:

- (۱) بهسازی فضاهای حاشیه‌نشین
- (۲) نوسازی فضاهای حاشیه‌نشین (در صورت عدم بهسازی)
- (۳) جابه‌جایی و اسکان در مکان جدید
- (۴) ایجاد زمینه‌های لازم برای بازگشت افراد به وطن اصلی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

پس از انتخاب یکی از سه گزینه ساماندهی، جهت حصول اطمینان از تناسب آن با جامعه مورد نظر گزینه را با معیار زیر مورد سنجش قرار می‌دهیم:

جدول شماره (۵): معیارهای ارزیابی سیاست‌های مفروض ساماندهی

معیار	تعریف	راهکارها	
معیارهای ارزیابی سیاست‌های مفروض ساماندهی	معیار حقوقی - مالکیت	وضعیت تملک زمین و این که مدعی مالکیت زمین دولت با بخش خصوصی است در درجه ضمانت اجرایی هریک از سیاست‌های ساماندهی و به شکل متفاوتی تأثیرگذار است.	(۱) توزیع عادلانه منابع و امکانات مادی (۲) ایجاد زمینه‌های اشتغال مولد و پویا
	معیار فضایی - کالبدی	میزان برخورداری هریک از اجتماعات از امکانات، تأسیسات و خدمات عمومی نقش به سزایی در انتخاب نوع سیاست ساماندهی دارد.	(۱) ارائه مطلوب خدمات شهری و فعال نمودن شهرداری‌ها در سازمان‌های مناطق حاشیه‌نشین. (۲) پر نمودن اوقات فراغت با برنامه‌ریزی مناسب و از پیش تعیین‌شده و تفریحات سالم (۳) پیوند همه‌جانبه مسکن با برنامه‌ریزی شهری
	معیار زیست‌محیطی	ویژگی‌های توپوگرافی، شیب و نوع خاک، نحوه رعایت اصول بهداشتی، رهاسازی فاضلاب در معابر و تأثیر این اجتماعات بر آلودگی‌های محیط‌زیست معیار مهمی تلقی می‌گردد.	(۱) ارتقاء سطح کیفی زندگی مردم حاشیه‌نشین با توجه ویژه به مقولات فقر، محیط‌زیست و بهداشت. (۲) فعال نمودن مراکز بهداشتی نسبت به بالا بردن آگاهی حاشیه‌نشینان در خصوص رعایت موازین بهداشتی.
	معیار اقتصادی - اجتماعی	باتوجه به تمایزات اقتصادی و اجتماعی هریک از اجتماعات غیررسمی، اولویت و ضمانت اجرایی هریک از سیاست‌های مفروض ساماندهی در آن‌ها متفاوت خواهد بود و از این رو معیار، یکی از بهترین معیارهای ارزیابی و انتخاب راهکار ساماندهی است.	(۱) افزایش ضریب امنیت انتظامی و اجتماعی (۲) کمک به توسعه و اصلاح خط‌مشی‌های سیاسی، اقتصادی (۳) ایجاد مراکز مشاوره، مددکاری اجتماعی ... جهت شناسایی و استفاده از حداکثر توانایی‌های فردی و افزایش سطح سازگاری، حس مسئولیت‌پذیری و انضباط و منزل اجتماعی افراد. (۴) برقراری ارتباط بین بخش برنامه‌ریزی مسکن و برنامه‌ریزی کلان اقتصادی

مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

۶- مواد و روش

رویکرد کلی تحقیق حاضر، توصیفی - تحلیلی و تحقیق از نوع پیمایشی هست. شیوه گردآوری داده‌ها و اطلاعات، کتابخانه‌ای است. برای تدوین بخش مبانی نظری از مقالات و تحقیقات صورت‌گرفته در این زمینه بهره گرفته شده است. برای تحلیل اطلاعات سعی شده است از روش تحلیل فرایند سلسله‌مراتبی برای بهره‌گیری از نظرات کارشناسان برای اولویت‌بندی معیارهای مهم و تأثیرگذار در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی استفاده شده است.

۶-۱- روش تحلیل چندمعیاره

در تصمیم‌گیری‌های چندمعیاره مشکلاتی وجود دارد. (فقدان استاندارد برای اندازه‌گیری معیارهای کیفی - فقدان واحد برای تبدیل معیارها به یکدیگر). با توجه به این مشکلات و برای رفع آن‌ها متدهای گوناگون تصمیم‌گیری وجود دارند که از میان روش‌های موجود چند تا را به‌عنوان نمونه نام می‌بریم:

✓ روش فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)

✓ روش اولویت‌گذاری بر اساس شباهت به راه‌حل ایدئال (TOPSIS)

✓ روش حذف گزینه‌های مؤثر در انعکاس واقعیت

۶-۲- معرفی روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)

تکنیک‌های تحلیل چند معیاری (MCA) ابزار خوبی برای بحث کردن با پدیده‌های پیچیده هست که به برنامه‌ریزی بهبود می‌بخشد. یکی از روش‌های ارزیابی و وزن‌دهی، روش تحلیل سلسله‌مراتبی هست که به‌وسیله (saaty) در سال ۱۹۷۷ پیشنهاد شد و امروزه یکی از تکنیک‌های خوب برای وزن‌دهی هست که برای حل مسائل چند معیاری پیچیده طراحی شده است. این روش ابزاری قدرتمند و انعطاف‌پذیر برای بررسی کمی و کیفی مسائل چند معیاری هست که خصوصیت اصلی آن بر اساس مقایسات دوجه‌دو هست (هوشیار، ۱۳۹۰: ۴).

فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی یکی از جامع‌ترین سیستم‌های طراحی شده برای تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه است، از آنجاکه ما می‌توانیم:

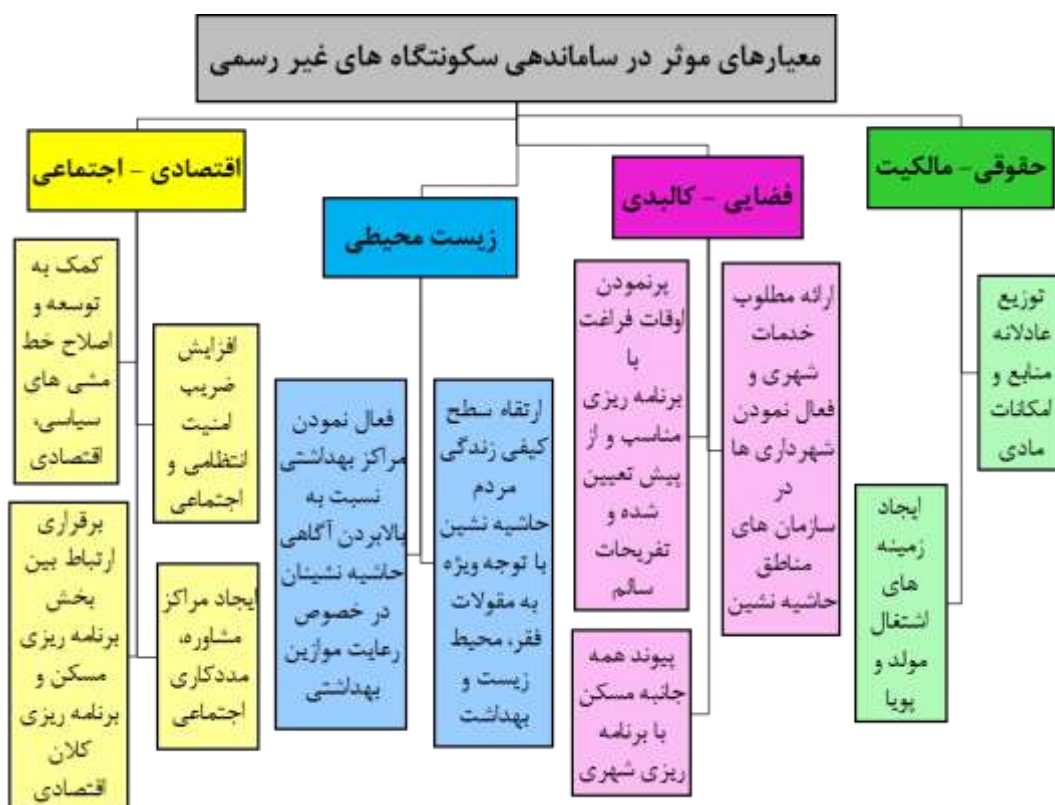
- فرایند تصمیم‌گیری را فرموله کنیم
- معیارهای کیفی و کمی مختلف را در نظر بگیریم
- گزینه‌های تصمیم‌گیری را وارد مسئله کنیم
- حساسیت روی معیارها و زیر معیارهای را تحلیل کنیم

به‌علاوه اینکه سازگاری و ناسازگاری تصمیم را به دست آوریم که از ویژگی‌های ممتاز این فرایند هست این روش از این نظر مفید است که زمینه‌ای را برای تحلیل و تبدیل مسائل مشکل و پیچیده به سلسله‌مراتبی منطقی و ساده‌تر فراهم می‌آورد که در چارچوب آن برنامه‌ریز بتواند ارزیابی گزینه‌ها را به کمک معیارها و زیر معیارها به‌راحتی انجام دهد. افزون بر این، این روش امکان بررسی سازگاری در قضاوت‌ها را نیز فراهم می‌آورد و نیز این یکی دیگر از ویژگی‌های منحصربه‌فرد این روش است.

۷- یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل اطلاعات

۷-۱- مرحله اول: تشکیل ساختار سلسله‌مراتبی از معیارهای کلی و زیر معیارهایی مهم و تأثیرگذار در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی

در اولین قدم ساختار سلسله‌مراتبی مربوط به این موضوع را مشخص می‌کنیم. در این نمودار ما با یک سلسله‌مراتب سه سطحی شامل هدف، معیار و زیر معیار مواجه هستیم. تبدیل موضوع یا مسئله مورد بررسی به یک ساختار سلسله‌مراتبی مهم‌ترین قسمت در فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی محسوب می‌شود. زیرا در این قسمت با تجزیه و تحلیل مسائل مشکل و پیچیده؛ فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی آن‌ها را به شکلی ساده که با ذهن و طبیعت انسان مطابقت داشته باشد تبدیل می‌کند. به‌عبارت‌دیگر، فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی مسائل پیچیده را از طریق تجزیه آن به عناصر جزئی که به‌صورت سلسله‌مراتبی به هم مرتبط بوده و ارتباط هدف اصلی مسئله با پایین‌ترین سطح سلسله‌مراتبی مشخص است به شکل ساده‌تری درمی‌آورد.

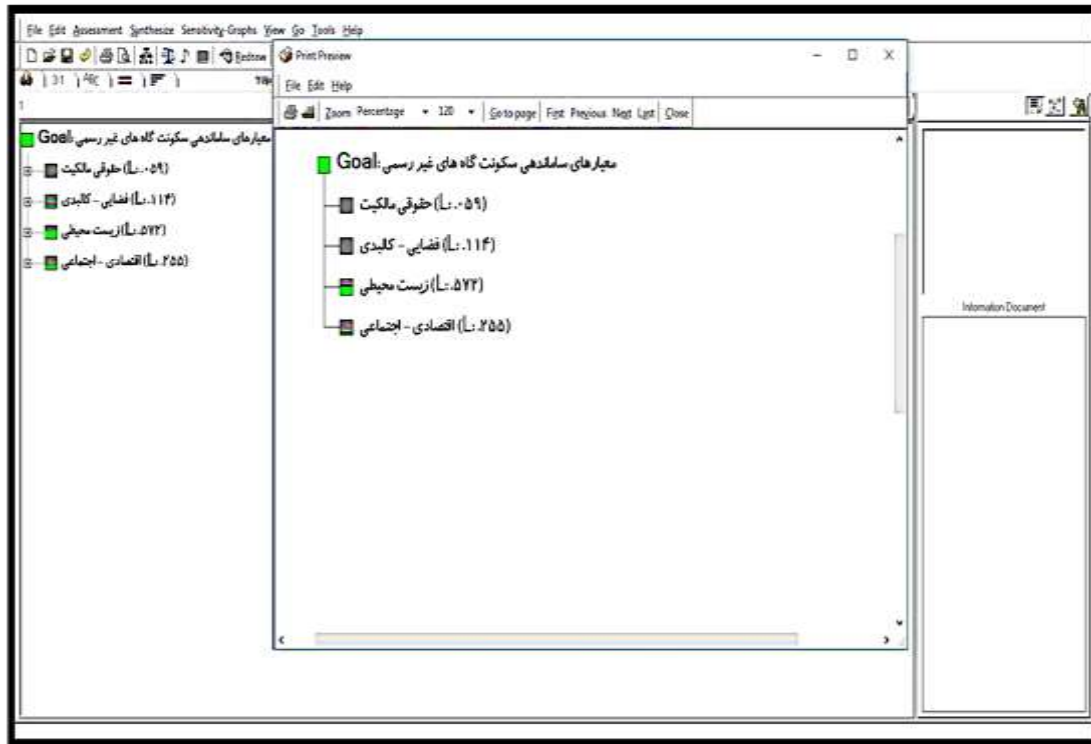

شکل شماره (۴): معیارهای مؤثر در ساماندهی سکونتگاه های غیررسمی - ترسیم: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

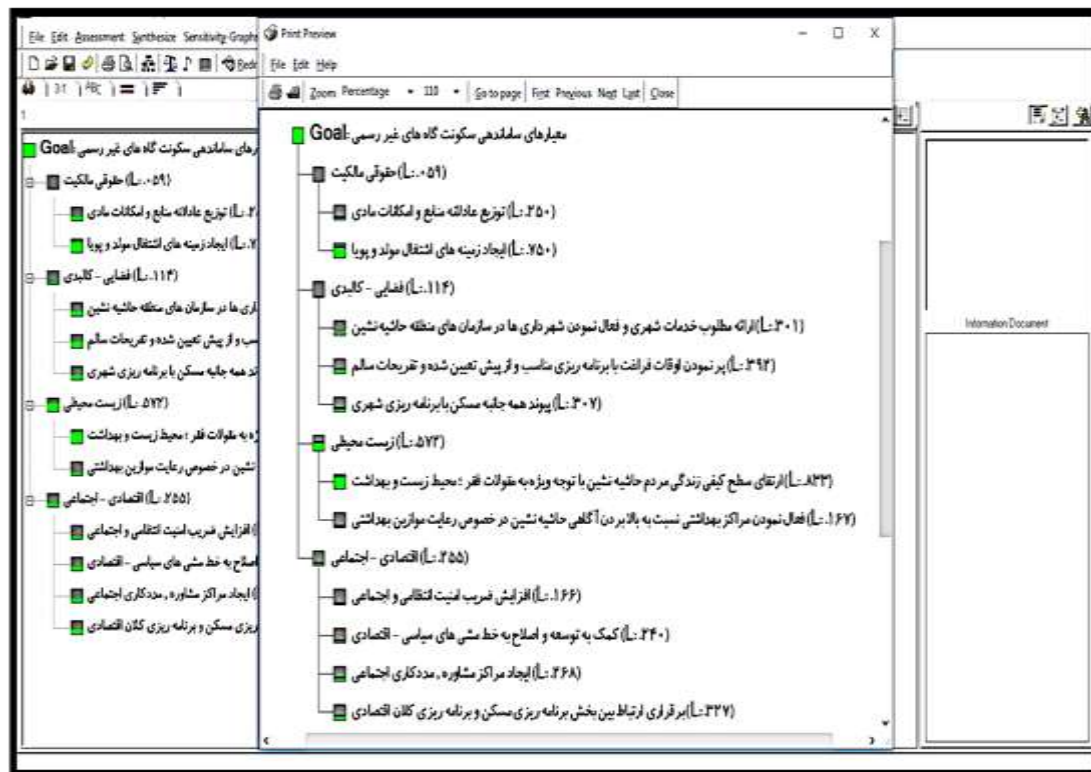
۷-۲- مرحله دوم: تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیر معیارهای

الف) برای تعیین ضریب اهمیت مؤلفه‌ها؛ معیارها و زیر معیارهای دوجه دو آن‌ها را با هم مقایسه می‌کنیم. به‌عنوان مثال برای هدف این مسئله که سنجش و شناسایی مهم‌ترین معیار ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی هست؛ در مقایسه "حقوقی - مالکیت" و "فضایی - کالبدی" با توجه به هدف مسئله در صورتی که "معیار حقوقی - مالکیت" از اهمیت بیشتری در ارتباط با هدف مسئله در مقایسه با "فضایی - کالبدی" برخوردار است در قسمت مربوطه میزان اهمیت آن را با در نظر گرفتن طیف ۱ تا ۹ مشخص می‌کنیم. عدد ۱ به معنای اهمیت خیلی کمتر و عدد ۹ به معنای اهمیت خیلی بیشتر معیار حقوقی - مالکیت در مقایسه با فضای - کالبدی هست که به ترتیب عدد ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹ به معنای اهمیت خیلی کمتر، کمتر، برابر، بیشتر، خیلی بیشتر هست که بر اساس آن با توجه به هدف بررسی؛ شدت برتری شاخص i نسبت به معیار j ؛ a_{ij} تعیین می‌شود. تمامی معیارها دوجه دو با هم مقایسه می‌شوند. مقایسه‌های دوجه دو در یک ماتریس $n \times n$ ثبت می‌شوند و این ماتریس؛ ماتریس مقایسه دوجه دو معیارها $A = [a_{ij}]_{n \times n}$ نامیده می‌شود. عناصر این ماتریس همگی مثبت بوده و با توجه به اصل شروط معکوس در فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی اگر اهمیت i نسبت به j برابر k باشد اهمیت عنصر j نسبت به i برابر $1/k$ خواهد بود. امتیازهای کارشناسان به معیارها و زیر معیارهای به صورت زیر هست که برای راحتی کار مؤلفه‌ها و معیار و زیر معیارهای با $index$ نام‌گذاری شده‌اند.

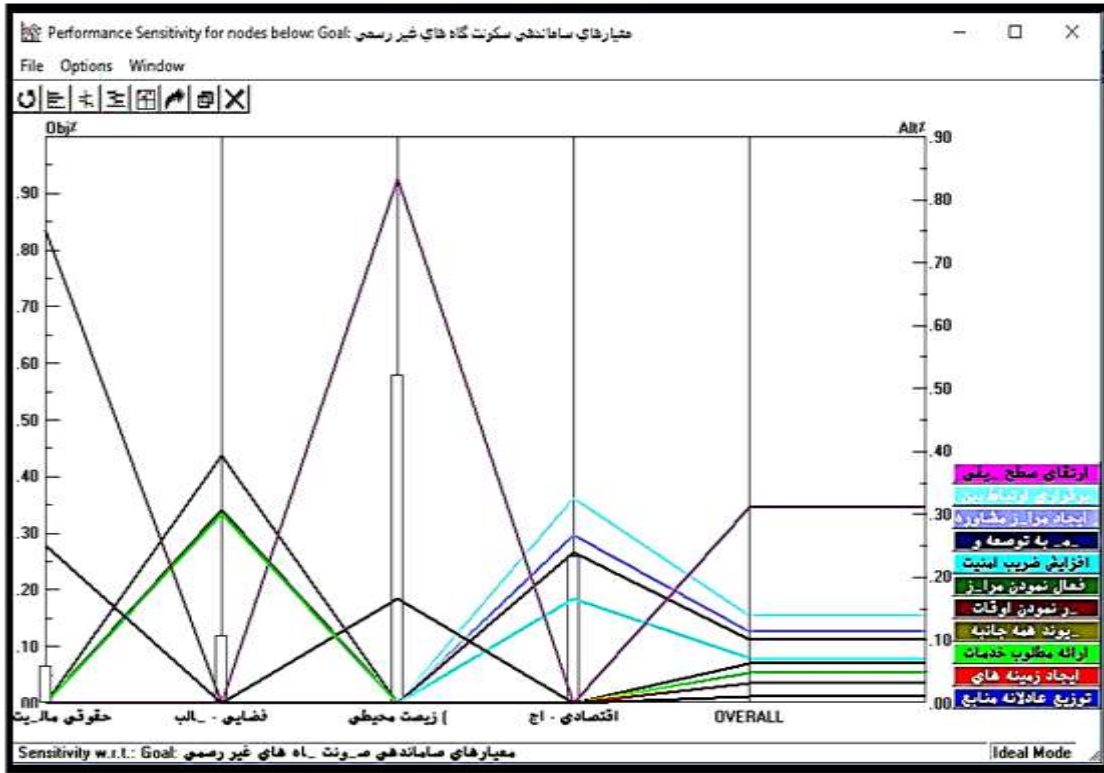
ب) برای تعیین ضریب اهمیت مؤلفه‌ها؛ شاخص‌ها و معیارها از نرم‌افزار Expert choice استفاده گردید. بدین منظور پس جمع‌آوری امتیازهای کارشناسان به معیارها و زیر معیارهای برای راحتی محاسبات، میانگین امتیازهای کارشناسان وارد نرم‌افزار گردید و محاسبات برای تعیین ضریب اهمیت معیارها، شاخص‌ها و معیارها صورت گرفت. در نهایت بعد از انجام محاسبات مشاهده گردید که مجموع ضرایب اهمیت معیارهای چهارگانه (سطح دوم سلسله‌مراتبی) معادل یک است و این نشان‌دهنده نسبی بودن اهمیت معیارها هست.

شکل شماره (۵): وزن معیارهای اصلی - مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

شکل شماره (۶): وزن زیر معیارها - مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

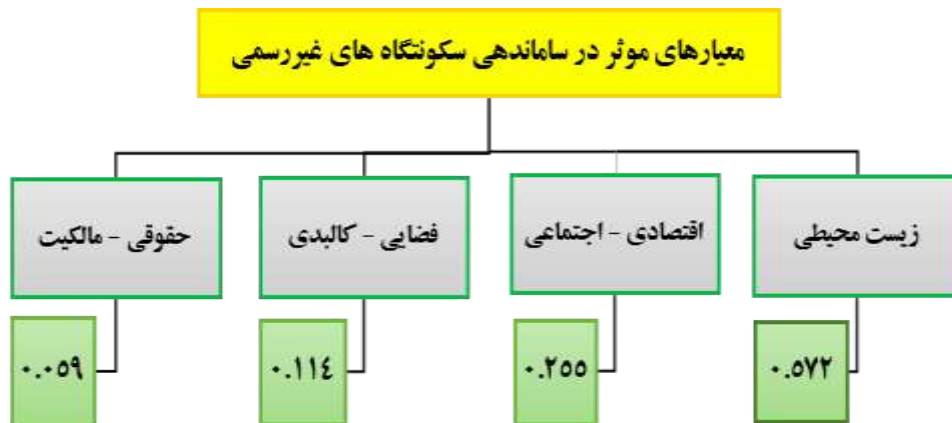
شکل شماره (۷): حساسیت شاخص‌ها - مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

۸- نتیجه‌گیری

باتوجه به تحلیل‌های صورت گرفته نتایج تحقیق به شرح زیر صورت گرفته است.

"معیارهای کلی و زیر معیارهایی مؤثر در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کدامند؟"

باتوجه به تحلیل‌های صورت گرفته به وسیله مدل تحلیل سلسله‌مراتبی و باتوجه به نظرات کارشناسان در خصوص تأثیر هر معیار: مهم‌ترین معیار کلی برای اولویت‌بندی شاخص‌های مؤثر در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی از دید کارشناسان معیار زیست محیطی با ارزش امتیاز ۰,۵۷۲ هست.

شماره (۸): وزن معیارهای مؤثر در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی - مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

"مهم‌ترین معیارهای کلی و زیر معیارهایی مؤثر در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی چیست؟"

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

نتایج به دست آمده نشان از این دارد که مهم ترین معیار کلی و زیر معیارهایی انتخابی برای معیارهای کلی و زیر معیارهایی مؤثر در ساماندهی سکونتگاه های غیررسمی معیار زیست محیطی با ۰,۵۷۲ امتیاز و به ترتیب مهم ترین زیر معیارهایی معیار زیست محیطی عبارتند از ارتقاء سطح کیفی زندگی مردم حاشیه نشین با توجه ویژه به مقولات فقر، محیط زیست و بهداشت با ارزش امتیاز ۰,۸۳۳ و فعال نمودن مراکز بهداشتی نسبت به بالا بردن آگاهی حاشیه نشینان در خصوص رعایت موازین بهداشتی با ارزش امتیاز ۰,۱۶۷ به ترتیب اولویت بندی شده اند.

جدول شماره (۶): معیارهای ارزیابی سیاست های مفروض ساماندهی

امتیاز	راهکارها	امتیاز	معیار	معیارهای ارزیابی سیاست های مفروض ساماندهی
۰,۲۵۰	توزیع عادلانه منابع و امکانات مادی	۰,۰۵۹	معیار حقوقی - مالکیت	
۰,۷۵۰	ایجاد زمینه های اشتغال مولد و پویا			
۰,۳۰۱	ارائه مطلوب خدمات شهری و فعال نمودن شهرداری ها در سازمان های مناطق حاشیه نشین	۰,۱۱۴	معیار فضایی - کالبدی	
۰,۳۹۲	پر نمودن اوقات فراغت با برنامه ریزی مناسب و از پیش تعیین شده و تفریحات سالم			
۰,۳۰۷	پیوند همه جانبه مسکن با برنامه ریزی شهری			
۰,۸۳۳	ارتقاء سطح کیفی زندگی مردم حاشیه نشین با توجه ویژه به مقولات فقر، محیط زیست و بهداشت	۰,۵۷۲	معیار زیست محیطی	
۰,۱۶۷	فعال نمودن مراکز بهداشتی نسبت به بالا بردن آگاهی حاشیه نشینان در خصوص رعایت موازین بهداشتی			
۰,۱۶۶	افزایش ضریب امنیت انتظامی و اجتماعی	۰,۲۵۵	معیار اقتصادی - اجتماعی	
۰,۲۴۰	کمک به توسعه و اصلاح خط مشی های سیاسی، اقتصادی			
۰,۲۶۸	ایجاد مراکز مشاوره، مددکاری اجتماعی ... جهت شناسایی و استفاده از حداکثر توانایی های فردی و افزایش سطح سازگاری، حس مسئولیت پذیری و انضباط و منزل اجتماعی افراد			
۰,۳۲۷	برقراری ارتباط بین بخش برنامه ریزی مسکن و برنامه ریزی کلان اقتصاد			

مأخذ: (مطالعات نگارنده، ۱۴۰۱)

حاشیه نشینی یک معضل کلان شهری هست که نشان دهند ضعف در ساختار اجتماعی و اقتصادی است. برای جلوگیری از تأثیرات سوء این پدیده علاوه بر تلاش در جهت اصلاح این ساختارها باید راهکارهایی جهت جلوگیری از گسترش بی درنگ آن نمود و البته با توجه به اثرات مخرب حاشیه نشینی بر شهر، کاهش مشکلات حاشیه نشینان خصوصاً در زمینه های اشتغال - فرهنگ و بهداشت باید نقش پررنگی در مدیریت کلان شهری داشته باشد. بهبود وضعیت حاشیه نشینان بدون توجه و همکاری سازمان های دولتی و عمومی خصوصاً شهرداری ها امکان پذیر نخواهد بود. برخی از صاحب نظران معتقدند وجود مراکز مشابه شهرداری ها که زیر نظر خود شهرداری در این مناطق می تواند به میزان چشم گیری بر افزایش سطح کیفی مناطق حاشیه نشین مؤثر واقع گردد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

باتوجه به مباحث مطرح شده به نظر می‌رسد برنامه‌ریزی مدیریت شهری در راستای اجرای طرح‌های زیر می‌تواند موجب کاهش حاشیه‌نشینی و کاهش تأثیرات منفی آن بر شهرها گردد:

- ۱- بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده در کلان‌شهرها
- ۲- اجرای طرح‌های کارآفرینی و احداث کارگاه‌های کوچک جهت رفع بیکاری و افزایش سطح درآمد خانوار حاشیه‌نشین
- ۳- توسعه خدمات بهداشتی - آموزشی و رفاهی در شهرها و روستاهایی که بالقوه آمادگی مهاجرت به حواشی کلان‌شهرها را دارند.

مراجع

۱. احمدیان، محمدعلی، حاشیه‌نشینی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۳، صص ۸۴۱-۸۱۹، ۱۳۷۱.
۲. اطهاری، سید کمال، حاشیه‌نشینی در ایران، نشریه مدیریت شهری، دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۷-۳۴، ۱۳۷۹.
۳. اطهاری، سید کمال، حاشیه‌نشینی در ایران علل و راه‌حل‌ها، مجموعه مقالات دومین سمینار سیاست‌های توسعه مسکن در ایران، جلد اول، ۱۳۷۴.
۴. ایراندوست کیومرث، صرافی مظفر. یاس و امید در سکونتگاه‌های غیر رسمی، نمونه موردی شهر کرمانشاه. فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۷، شماره ۲۶، صص ۲۰۱-۲۲۲، ۱۳۸۶.
۵. پیران، پرویز، آلونک‌نشینی در تهران، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره‌های ۳۲-۳۵، ۱۳۶۶.
۶. پیران، پرویز، از اسکان غیررسمی تا اسکان نایابی، در جستجوی راه‌حل (بخش نخست)، نشریه هفت شهر، دوره ۲، شماره ۲۳ و ۲۴، صص ۱۴-۲۹، ۱۳۸۷.
۷. پیران، پرویز، باز هم در باب اسکان غیررسمی (مطالعه موردی شیرآباد زاهدان)، نشریه هفت شهر، شماره ۹ و ۱۰، صص ۷-۲۴، ۱۳۸۱.
۸. جواهری‌پور، مهرداد، داورپناه، بابک، سکونتگاه‌های ناپایدار اقشار کم‌درآمد شهری (بازبینی سیاست‌گذاری‌های دوران اخیر در زمینه اسکان غیررسمی یا نابسامان)، نشریه هفت شهر، دوره ۱، شماره ۸، صص ۸۲-۹۷، ۱۳۸۱.
۹. حاتمی نژاد، حسین، زمردیان، محمدجعفر، بررسی شرایط اجتماعی و اقتصادی حاشیه‌نشینان شهر مشهد، شهرداری مشهد، ۱۳۷۲.
۱۰. حاتمی نژاد، حسین، سیف‌الدینی، فرانک، میره، محمد، بررسی شاخص‌های مسکن غیررسمی در ایران نمونه موردی: محله شیخ آباد قم، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۱۳۷-۱۴۵، صص ۱۲۹-۱۳۷، ۱۳۸۵.
۱۱. حاجی یوسفی، علی، آقابخشی، حبیب، کاکویی، حسین، حاشیه‌نشینی شهری و اسکان غیررسمی، مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی، جلد اول، چاپ اول: تهران: انتشارات دانشگاه علوم و بهزیستی و توان‌بخشی، ۱۳۸۳.
۱۲. حسین‌زاده دلیر، کریم، طرح تحقیقی پیرامون حاشیه‌نشینان تبریز، تبریز: انتشارات جهاد دانشگاهی تبریز، ۱۳۶۱.
۱۳. حکیمی، هادی، بررسی اسکان غیررسمی در شهر خوی (جمشیدآباد)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
۱۴. خوانساری، اسد، بررسی جوامع حاشیه‌نشین در شهر شیراز، پایان‌نامه لیسانس گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز، ۱۳۵۵.
۱۵. ربانی خوراسگانی، رسول، عریضی، فروغ السادات، وارثی، حمیدرضا، حسینی، محمدرضا، بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مسئله حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی آن در شهر اهواز، مجله جغرافیا و توسعه، دوره ۴، شماره ۷، صص ۸۹-۱۱۴، ۱۳۸۵.
۱۶. رئیس دانا، فریبرز، بررسی‌هایی در آسیب‌شناسی اجتماعی ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، ۱۳۸۰.
۱۷. رهیافت‌هایی برای سکونتگاه‌های غیررسمی و محدوده‌های فرسوده شهری، بانک جهانی، چاپ اول، تهران: معاونت آموزشی مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری و روستایی سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ۱۳۸۸.
۱۸. زاهد زاهدانی، سید سعید، حاشیه‌نشینان کرمان، تهران: سازمان برنامه‌و بودجه، ۱۳۵۴.
۱۹. زاهد زاهدانی، سعید، حاشیه‌نشینی، چاپ اول، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۹.
۲۰. سازمان برنامه‌و بودجه آذربایجان غربی، حاشیه‌نشینان شهر تبریز، ارومیه: سازمان برنامه، ۱۳۵۳.

۲۱. سرور، رحیم، جعفری، فرهاد، تحلیل روند شهرنشینی و آینده نگری رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در منطقه کلانشهری تهران، فصلنامه جغرافیا، دوره ۷، شماره ۲۳، صص ۷۷-۹۳، ۱۳۸۸.
۲۲. شاه حسینی، پروانه، سکونتگاه خودرو و امنیت اجتماعی مورد: شهر پاکدشت، فصلنامه جغرافیا و توسعه، دوره ۳، شماره ۶، صص ۱۵۷-۱۷۲، ۱۳۸۴.
۲۳. شکویی، حسین، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، جلد اول، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۳.
۲۴. شکویی، حسین، حاشیه‌نشینان شهری، خانه‌های ارزان قیمت و سیاست مسکن تبریز، تبریز: مؤسسه تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز، ۱۳۵۵.
۲۵. شیدایی، حسین، www.sheidaihossein.blogfa.com ۱۳۸۸/۶/۲۸
۲۶. صابری فر، رستم، مقاله حاشیه‌نشینی و شورش‌های اجتماعی، مجله علمی تخصصی دانشگاه جامع استان خراسان جنوبی، شماره اول، صص ۲۷-۳۵، ۱۳۸۸.
۲۷. قاسمی خوزانی، محمد، هادی‌زاده بزاز، مریم، اسکان غیررسمی و بهسازی محله‌های فقیرنشین شهری، مجله شهرداری‌ها، شماره ۴۵، ۱۳۸۲.
۲۸. قربانی، رسول، کلانتری، صمد، یوری، نفیسه، پدیده حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی - فرهنگی آن، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، شماره ۲، ۱۳۸۳.
۲۹. کمانرودی کجوری، موسی، ناکارایی ساختار مدیریت شهری ایران در ساماندهی اجتماعات اسکان غیر رسمی نمونه منطقه ۶ شهرداری تهران، نشریه آبادی، شماره ۱۶، ۱۳۸۵.
۳۰. عبداللهی، عبدالله، حاشیه و حاشیه‌نشینی، انتشارات پردازش مفهومی، ۱۳۸۸.
۳۱. علاالدینی، پویا، مصطفی پورشاد، مهدیه، جلالی موسوی، آزاده، ارتقای وضعیت رفاهی اهالی سکونت‌گاه‌های غیررسمی در ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۴۱، صص ۶۹-۹۱، ۱۳۹۰.
۳۲. علی‌اکبری، اسماعیل، توسعه شهری و آسیب‌شناسی اجتماعی در ایران، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، دوره ۳۶، شماره ۴۸، صص ۴۹-۶۹، ۱۳۸۳.
۳۳. محمودی پاتی، فرزین، پور عمران، محمد، سیاست‌های مدیریت زمین شهری، چاپ اول، تهران: انتشارات شهیدی، ۱۳۸۷.
۳۴. مدنی پور، علی، تهران ظهور یک کلان‌شهر، چاپ اول، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳۸۱.
۳۵. مسعودی فر، رضا، تأثیر حاشیه‌نشینی در وقوع جرم، قسمت اول، ارائه در سمینار علمی تخصصی شهرها و مردم <http://geographicalresearch.blogfa.com/post/29>، ۱۳۸۵.
۳۶. مشکینی، ابوالفضل، صادقی، یدالله، اکبری، محمد، امنیت سکونت، کلید ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی مورد مطالعه: حوزه کلان‌شهر تهران (اسلام‌شهر، نسیم‌شهر و گلستان) و کرج در استان البرز، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دوره ۲۴، شماره ۲، صص ۲۱۱-۲۲۲، ۱۳۹۲.
۳۷. منصوریان، محمدکریم، آیت‌اللهی، سید علیرضا، حاشیه‌نشینان شیراز، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۵۶.
۳۸. نیرومند، مصطفی، حسینی کازرونی، محمدحسین، حاشیه‌نشینان اهواز، اهواز: دانشکده علوم اجتماعی و تعاون، ۱۳۵۳.
۳۹. هوشیار، حسن، مکان‌یابی کاربری‌های درمانی با استفاده از روش AHP (مطالعه موردی: شهر مهاباد)، فصلنامه فضای جغرافیایی، دوره ۱۱، شماره ۳۶، صص ۱۳۱-۱۵۰، ۱۳۹۰.

40. Amaldam, s. (۲۰۰۸). *housing in third world*, world bank.

41. Bican, B. (۲۰۰۹). *urban poverty & planning in Asia*, world bank Analyticalurban Geography .p ۱۷۴.

42. UN-Habitat. (۲۰۰۵). *The un-habitat strategic vision*, The united nation human settlement program, nairobi, Kenya.